

לפרשת הרומאן ההיסטורי העברי

שלפניו... אין יצירה היסטורית אלא אקט זואליתי. זו חייבת להצטמצם ל"דחיפה רא" שונה" בלבד... מבחנה של כל יצירה שהאקטואליות אמה, היא במוח כשרונה להינתק מיוולדתה, להיות עצמאית ובלתי תלויה להוות מעגל סגור וחסורני — בקצרה, להיות יורשת בהיפוך זמנים. שהרי לעולם אין ההיסטוריה חוזרת על עצמה. היא תמיד חידוש וחדפעמיות. מבחנו של היוצר הוא, אם אמנם השכיל לעצב היסטוריה אמיתית כזאת, לייחד את התקופה על פי מהותה וחוקיותה שלה ולהבדילה מחוקיות זמנו שלו.

כלומר: המחבר קובע סייגים לאקטואלי-זאציה — ייחוד התקופה ההיסטורית. אך נדמה לנו, שאין לראות את האקטואליזציה רק כ"דחיפה ראשונה" בלבד. בתוך המסגרת ההיסטורית שיש לשמור עליה בקפדנות יש ויש מקום ל"אקטואליזציה" אמינותית: הלכי רוח מאויי נפש ותיאורי החי הנאים וכשרים לכל התקופות. תשמית סוציאלית וקשרי חברה הכלליים והיפיט להרבה תקופות היסטוריות. אדבא, — הסופר שלא כמו ההיסטוריון — הוא המיועד להטביע מטבעות חברה ורוח על תקופתיים ו"נצחיים" בסייגי התקופה ההיסטורית המסויימת.

המחבר השכיל על כל פנים להנחית מכה לולגאריוזאציה האקטואלית ולהציב גבולות בין ההווה ובין העבר על פי גישה היסטורית מזה ומשקולת ספרותית מזה. בהמשך הדברים בא המחבר ליעץ לסופרים לתת את ידם לסיפור ההיסטורי דווקא בתקופתנו. וזאת מכמה טעמים: (א) תרבות לאור מית עשירה מן הדין שתושחת על חווייה היסטורית עמוקה. (ב) החווייה ההיסטורית מוסיפה ממד עומק לממד השטח: "החיים הם תמיד המשך, יום ליום יביע אומר, אמצע, אתמול שקדט להיות, ללא רוח וחלל ריק ביניהם. שום דור אנושי לא התחיל יש מאין... כל דור נזקק לחומרים שהכינו לו אבותיו ואבות אבותיו" (ג) הוודוש המתמיד שבהיסטוריה — "מעשי בראשית בכל יום תמיד" ורציפות הדורות המתלווה אליה. (ד) המחבר מצייץ במיוחד את השתבשות דרכי הכפורות העברית אל העבר — הש" תבשות הרציפות הגיאוגרפית והשתבשות הרציפות ההיסטורית. הדור הצעיר של הדוברים החזיר את הספרות העברית לביעות הממלכתיות היהודית ו"מלך בשר ודם" היא הזכחה מובהקת לכך. דווי כנעני קובע, כי הרומאן של מ. שמיר אינו אלא סוגיית ראשונה המבשרת את העיצוב האמנותי של בעיות שנתעוררו לאחר תקומת מדינתנו. תקומת שלטון יהודי.

לבסוף בא המבקר ומעביר תחת שבט ביקורתו את הוטה האמנותית של הסיפור ההיסטורי העברי עד הנה. הסיפורים ההיסטוריים אינם עומדים במבחן האמנות והטעם הטוב וכל עוד לא עמדו במבחן זה אין כל טעם להעבירם בכור הביקורת ההיסטורית. קרה אצלנו, כי סופרים בני דורות פנו לנושא ההיסטורי וכנראה כדי להתעלות מכוח העניקים ההיסטוריים: אלא שאין בכך כדי תשועה לטופרים בינוניים מעוטי יכולת. המחבר כורך בפסקה זו מובאה מאלפת מאחד המבקרים הספרותיים הגדולים ביותר בדורותינו — לוקאן: "העובדות הן דעות מחיי של אדם גדול, גם במקרה הטוב ביותר תסבירה רק את שעת הכושר הכללית המולידה מביצע גאוני מסויים; איך לא לעולם לא את הזיקה הממשית, את שרשרת הסיבות האמיתיות אשר כתוצאה מהן גודע לאותו מביצע תפקיד נכבד כל כך בהיסטוריה. אם למשל יתאר סופר כן את מארקס: הוא מולך בודרו, כפי שהונג וודעים מזכרונותיו של לאפארג, מעשן, על שולחן עבודתו מזוירים ונערמים ספרים וכתבי יד... כל זה נכון מבחינה היסטורית אך כלום יקרב אליו במשור את דמותו הגדולה של מארקס? על אף מהימנותו של כל פרט ופרט, יכול זה להיות גם חדר עבודתו של כל וודוס מדעי ומדינאי פשוט... לא חר מכן מתחיל הסופר גם לדובב את מאי רקס, שם בפיו נוסחה מהימנה. היינו צייט טאטות, נגיד מאגרותיו אל קוגלמן. רעי ונות אלה כשלעצמם הם נכונים, רני ערך וחשיבות; אלא שליותם ברגע השיחה דווקא, אופיים כגילוי חיו הרומניים של מארקס אינם משכנעים במאומה. גם הני תוחים המעמיקים באהבותיהם וידיותם של האנשים הגדולים אינם מטבירים הרבה את יצירותיהם".

היא הקובעת: גילוי החיים הרומניים של הגיבורים לא נפרש עד עתה בספרות העברית, אלה היו עברווי תאורים, ללא תפיסה אמנותית רבת-היקף ובעל תנופה, נועות בוחנת כליות ולב ותחפשת חדרי בטן. אין פלא, שעל רקע זה של רמה נחותה של הספרות ההיסטורית-העברית התקבל "מלך בשר ודם" ברצון, בסיפוק ובהתלהבות. מ. שמיר הניח ב"מלך בשר ודם" יסוד לרומאן ההיסטורי בעברית; דוד כנעני הוסיף אכן ציון רבת-משקל בבקורת הרומאן ההיסטורי בעברית. מעתה נסללה הדרך לחי קר הספרות שיבוא להידרש לפרשת המוטיבים ההיסטוריים בספרות העברית — פרשה ארוכה קשה וסבוכה. א. רון

אורלוגין מספר 11 התפרסם מאמר מקיף של דוד כנעני על הסיפור ההיסטורי בעברית בשם "עבר בהווה". המחבר עומד בעיקרו על החזון המפ" תיע בספרותנו החדשה: הספרות על כל סוגיה — הפרוזה השירה והדראמה — מל" אה מוטיבים היסטוריים. אך לעומת זאת דל הוא הרומאן ההיסטורי: קבקי, טברסקי, י. בריוסף, ו"מלך בשר ודם" למשה שמיר. דוד כנעני מתדיין בהרחבה עם ש. צמח, שבא לברר את בעיות הרומאן ההיסטורי על דרך השלילה (בחנינות 7). ש. צמח פסק כי "הסיפור ההיסטורי במקום שהוא היסטוריה אינו רומאן ובמקום שהוא רומאן אינו היסטוריה. בקרעים אלו יוצאת נשמתו ופורחת לה".

המחבר יוצא בחריפות כנגד הדעה, שהפ" נייה לנושא היסטורי יש בה משום תנו" סנות: "מרחב חיינו הרומניים — ועל אחת כמה וכמה של יוצר גדול — נמדד במידת כשרונו לחרוג מה"כאן" ומ"עכשיו", מן המקום והזמן אליהם אנו רתוקים, מן הגסיון והמעשה המוגבל שהם מנת חלקנו, מן הצמצום המוכרח שבחיי יחיו — ולחיות את חייהם של מאות ואלפים על אפשרות יותיהם האינסופיות, לקלוט את קשרי התופעות הרבים מני ספור, להזהות עם גורלות רבים, מעשים, חלומות, מאבקים... כל יוצר אמת נמשך אל העבר ללמוד ממנו על האדם על הרבים ועל ההווה".

נכון, הוא שאין זה סוג מיוחד של אמנות רומאן היסטורי?

המחבר טורח להשיב תשובה ממצה לש" אלה יסודית ועקרונית: מה קחי ייחודו של ודינו כדון כל סיפור אקטואלי, אלא שהשם היסטורי בא לציין, כי המדובר הוא במאורע, שבקווי הכלליים התרחש בפועל ממש ונוסף לזה הוא עצמו "בעל משמעות חבר" תית רחבה".

ובכל זאת — הסיפור ההיסטורי, סיפור הוא, ככלות הכל. משמע, שאין הסופר כפוף לעובדות בודדות, לתאריכות, לאנשים ול" מעשים כפי שהם קבועים בכרוניקה ההיסטורית. מותר לו אפילו לסופר להפוך עוב" דות בודדות ולהוסיף דברים, הכל כפי יד הכיוון האמנותי הנחה עליו. או כפי לשון המחבר: "לא לעובדות גודע ערך מכריע, כי אם לקשר העובדות, לטוטאליות החיים שעוצבו, לרוח הזמן. גדול המרחב הנותן לדמיונו היוצר של הסופר והסייג היחיד לו היא חוקיותה היסודית של התקופה ובו אסור לו לפגוע".

"חוקיותה היסודית של התקופה" — היא השאלה: מיהו הקובע את חוקיותה היסודית של התקופה, מהו קנה המידה ל"חוקיות" זו? הנה בא הפרופ' קלאוזנר וטור ען, כי מ. שמיר לא הבין את חוקיותה של תקופת המלך ינאי והתעלם מגורמיה העיקריים (זמנים, גליון יום 17.12.54). ושנא נגיד, כי בתקופות שעליהן חלוקות דעות היסטוריונים מותר לו לסופר עצמו לברר בכוח תחושתו האמנותית, מהם הכוחות המניעים העיקריים של התקופה אלא שהבעיה קשה מעיקרה: שהרי בכל התקופות המכריעות בדברי ימי ישראל חלוקים ההיסטוריונים בדעותיהם: חורבן הבית הראשון, שיבה גיון, מלחמת השמונאי, חורבן בית שני, מלחמת בריכובא.

עם זאת יש להעיר, כי לדעתנו, מיהו הפרופ' קלאוזנר את הדין יתר על המידה, שעה שבא לטעון כנגד מ. שמיר בפרטים היסטוריים-אמנותיים, שהרשות בידי המחבר ללוש בהם כרצונו, בתחומי ה"חוקיות" ההיסטורית שקבע לעצמו, בתחומי הקו האנטיינאי שבו הוא הולך. קו זה נסמך מעיקרו על מקורות היסטוריים. בא הפרופ' קלאוזנר ומטיל ספק במהימנותם ומייחס להם מוצא זר, אך הרשות בידי מ. שמיר להעוב אחרת, אפילו היו אלה הנחות היסודיות מאומתות, מכל שכן כשהמדובר הוא בהנחות משוערות של ההיסטוריון הנכבד.

באחת, דוד כנעני צודק בהנחותיו התיאוריות על ההבדל שבין טוטאליות החיים ובין עובדות בודדות ברומאן ההיסטורי ועל מידת נאמנותם למקורות התקופה. אך למעשה מסובכים העניינים יתר על המידה ומידת החופש של הסופר מתמדת עם בסייגי "החוקיות היסודית של התקופה". בכופו של דבר לא נשאר לנו לדע" תנו — אלא להשען (א) על חושו האמנותי של הסופר (ב) תפיסתו האידיאלוגית רוחנית (ואין המדובר כאן על מגמתיות כפויה וכשטנית) (ג) על העמקתו במקורות ההיסטוריים היינו על צלילתו לעובדות, לפרטים ולפרטי פרטים. הרשות בידי הסופר לשנות עובדות ולהוסיף גווני חומר ורוח, אך עליו להוכיח — כי העובדות ההיסטוריות ידועות לה, ולא בשמים היא; ידיעה או אי ידיעה ניתנת לבוחן מכל דף ברומאן ההיסטורי מהשיטין ומבין השיטין. אין צורך להיות כלל היסטוריון בקי כדי להיווכח עד מה השתלט הסופר על החומר ההיסטורי.

דוד כנעני עומד גם על ההבדל שבין גישת הסופר וגישת ההיסטוריון: "פנייתו של סופר אל נושא היסטורי אינה דומה להתעניינותו של היסטוריון מקצועי בחומר